

sklon a spád. V jeho díle setkaly a slily se všechny vlastnosti typického dobrého Evropana z devatenáctého věku: smysl skutečnostný, důvěřivá a neumořitelná pracovitost, optimism zdravých smyslů, víra racionalistická. Poesie česká před Vrchlickým i v nejvyšších svých zjevech působí jako cosi více méně náhodného a improvizovaného, teprve ve Vrchlickém dostupuje rázu uvědomělé promyšlené práce životní, řízené pevným záměrem a určitou methodou a nesené vůlí jedinečné síly a vytrvalosti. Tyto ctnosti přibližují básnické dílo Vrchlického úžasné ideálům dobovým, duchu vědeckému, technickému a demokratickému, duchu toužícímu po zracionalisování a tím po ovládnutí života a jeho sil. Pokud tyto ideály budou určovat kulturu západní a pokud česká duše bude viděti svůj cíl v tom, blížiti se této západní kultuře a následovati ji, potud dílo Vrchlického má naději, že bude žiti zmocněným životem mezi příštími ne snad labužníky, nýbrž dělníky a pracovníky životními.

Jsou-li však ještě jiné a větší a dokonalejší ideály kulturní a je-li úkolem české duše nepřipodobňovati se pozitivistickému západu, nýbrž vytvářeti cosi opravdu svého a duchově kladného, zachmuňuje se budoucnost díla Vrchlického a vliv jeho mezi budoucími poklesne, aniž se tím umění láska a úcta soudných k tomuto mohutnému duchu skrz naskrz typickému a nadosobnímu, ježž osud vyvolil za ukazatele vnitřních bytostných sporů a svárů dnešní české duše a postavil jako sloup na rozcestí drah a směrů.

Jako sloup: neboť sloupem byl a jest, třebaš puklý.

Románové dílo Terézy Novákové

La vie n'est pas dans le général, mais dans le particulier. L'art consiste à donner au particulier l'illusion du général.

Marcel Schwob

První rozměrnější skladba Terézy Novákové *Maloměstský román, Obraz z našeho života*, z r. 1890 nepředbíhal nikterak vývoje moderní prózy české, spíše pozdil se za ním. „Maloměstský román“ byl věnován Karolině Světlé a působí dnes na tebe dojmem, že snoubí fakturu salonní novely, jak ji pojímal a jak jí rozuměl ve svých počátcích vášnivý básníci ideolog podještědský, s aktuálnou národnostní tendencí jeho posledních děl. V Maloměstském románě není ani mnoho pozorování, ani mnoho zažitků a zkušeností vnitřních, ani výbojů obraznosti: šablona, schema, konvence určují jeho ráz literární, jako národnostní a charakterní opravdovost a čestnost až střízlivá jsou jeho tenorem ethickým. Práce mladé, sedmatřicetileté paní jest namířena proti časovému zlu: odnárodnování vlasteneckých dcer českých, dcer slavných otců, buditelů, křisitelů, bojovníků českých, láskou k mužům nepřátelského národa a sňatkem s nimi. Dvě dívky, Svatava Krovecká (literární konvencionalism jest patrný již ze jmen), krásný sirotek po velkém národním mučedníku, a družka její Blažena Zimová, dcera slavného politika českého, zamilují se do svých národních nepřátel; Blažena odnárodní se úplně sňatkem s pruským velkostatkářem, Svatava vzpamatuje se v poslední chvíli a přehne z náruči svého milence, husarského poručíka a barona, když náhodou zví, že jeho otec vyhradil a zničil před lety otce jejího, ale přehne ovšem zneuctěná již a potřísněná a jen proto, aby několik let chřadla a naposledy zemřela, zlomená svou vinou, hanbou a studem, v malém rodišti svého otce u své babičky. V čestné přímé dedikaci pověděla autorka otevřeně, že práce její nechce býti dílem umě-

leckým, nýbrž dílem užitekčným; autorka hlásila se v ní ne ke „štetci“, ale ke „lžici dělnické“; věděla, že podniká „práci neveselou“, a třebaš toužila, jak vyznává, po „dobrodružném světě pohádek“, přeče z povinnosti „vrátila se na šerou stezku dřívě ustanovenou“: prospívati národní společnosti, varovati, nabádati.

Psychologa, který umí čísti mezi řádky, zastavi si a upozorní na sebe jedno: nenávisť k romanesknosti, k citovému individualismu, k vášni — nenávisť jaksi mstivě horlivá, jakou mívají ke svému minulému božstvu jen konvertité. A opravdu: drobné prózy Terézy Novákové z téže doby nebo z doby bezprostředně předchozí, ze samých jejich začátků literárních, jsou sentimentálně romaneskní, individualisticky sensitivní, revoltující: ženy, jichž nechápe jejich tupé okolí, bouří se a hledají své sebeurčení a autorka podepírá zaujatě jejich právo ke svému já. V „Maloměstském románě“ po prvé jest tomu jinak; mravní inspirace jeho jest hromadná a objektivná: jest třeba spoutati své já, podrobiti je příkazům cti a hrdosti národní, sepnouti je pod jeho obecností. Tento román mluví pro střízlivou čestnost a mužnou opravdovost — řeč, kterou budou stupňovati v oblasti umělecké všechna příští díla Terézy Novákové — ale jest výsledkem *sebe překonání, sebezapření*, jak napovídá již jeho dedikace. Není pochyby, že událo se před ním něco ve vnitřním životě Terézy Novákové: našla v této své první románové skladbě svou typickou pózu k životu a světu, zárodek svého stylového postoje, ale neobešlo se to jistě bez duševních bojů a zápasů.

Mladá romaneskní dívka pražská byla přesazena, zdá se, do drsné půdy venkovské; následuje rozčarování a po něm odboj a vzpoura. A tento odboj láme se po prvé před „Maloměstským románem“; autorka se sebezapřením dává se do služby nutnosti a užitečnosti životní, sklání po prvé své srdce v pokornou učelivost, uzpůsobuje je, aby přijalo to, čemu říká francouzský básník „la leçon des choses“.

A všechna práce Terézy Novákové, která vyplňuje čtrnáctiletí mezi její románovou prvotinou a jejím druhým románovým dílem, *Janem Jilkem*, jest jedna jediná nepřetržitá „nauka věcí“, podřizování svého subjektu pod objekty a připodobňování jeho jim: a tato léta jsou

umělecké i charakterové „Lehrjahre“ Terézy Novákové, vyplněné poznáváním lidového bytu hmotného i duchového, studii lidové architektury i lidového kroje právě jako lidového citění, myšlení i tvoření náboženského, a vedle toho i chápáním moderního boje společensko-pohlavního a žurnalistickou službou jeho otázkám a záhadám.

Proto druhý román autorčin, Jan Jilek, z roku 1904, má tvářnost zcela jinou. Není zde již literárních šablon a schemat, nový román jest do značné míry studií historickou. Skutečná osobnost, jež opravdu žila a trpěla pro své náboženské přesvědčení v osmnáctém století a jest pohřbena na starém českém hřbitově rixdorfském u Berlína, jest sujetem této skladby románové, jejíž forma jest *monografická a životopisná*. Od útlého dětství až do stařecké smrti s kratšími delšími mezerami sleduje život, činnost, utrpení, boj a vykoupení svého rekasprosfáčka, mladíka z Lubného, plachého, pokorného, duchem chudého, ale srdcem bohatého potomka česko-bratrské rodiny, který po zbujně smyslné episodě svého časného mládí zvažní a nábožensky se obrodí, sejde z Čech do Gerlachsheimu v Sasku a odtud vypravuje se do rodného kraje převádět jiných tajných bratří do Německa; jenž jest zajat jednou v Jarošově s bratrem Šplíchalem, odveden do Lito-myšle a zde dvě léta vězněn, vyšetřován, trýzněn a přemlouván jezuitským misionářem P. Pelikánem ke katolicismu, aby byl posléze odsouzen ke káře; který při velkém požáru litomyšlském unikne svým trýznitelům do Gerlachsheimu, usadí se později v Rixdorfu u Berlína a pojme druhou ženou veselou zpěvačku, jež jej okouzila v podvečer jeho zatčení, aby nakonec zemřel blaženou smrtí jako stařec dvaasedmdesátiletý. Zde všechno jest již konkrétné a jedinečné, určité a autentické, nepředvídané a nezevšeobecňující; a není zde také již tendence, alespoň ne tendence abstraktní, neboť dokazuje-li se co v tomto díle, jest to jen poznání právě básnické, že život lidský jest tajemný a veliký, a to i v člověku nikterak vynikajícím postavením, osudem nebo duchem. Zájem tohoto románu jest však spíše ještě v látkové správnosti a přesnosti, než v síle uměleckého názoru a umělecké formy. Jedinečné a zvláštní nepodává v tomto díle posud té

„iluse všeobecnosti“, o níž mluví jemný francouzský estetik. Jest jakýsi atomism, jakási umělecká siroba v tomto románě i v obou následujících; jsou to knihy správné, ale ne bohaté básnickým varem tvůrčím. Jedinečný život vypracován jest zde, i v *Jiřtm Šmatlánovi i v Librově gruntě* přesně, ale úzkostlivě podle empirie životní, takže vůbec skoro nepracuje tvůrčí činnost obrazivá, která domýšlí, doplňuje a doceluje z životních nápovědí nové útvary, podobenství kypivého a tryskajícího bohatství životního a jeho nevyčerpatelné síly. Podle toho nemá také „Jan Jílek“ ještě komposice ve vyšším smyslu slova: všecko, co následuje po mučednictví Jílkově v Lito-myšli, které má opravdovou dramatickou hodnotu, jest zeslabující a ředící epilog, vynucený jen snahou po historické úplnosti a přesnosti, bez vlastních básnických a uměleckých důvodův a záměrův; a po motivech té visionářské síly a krásy jako jest „rok čtyřicátý“ působí scény rodinného štěstí Jílkova mdle a matně.

Týž monograficko-životopisný ráz má *Jiří Šmatlán* z r. 1906, počínající se narozením rekovým a končící se jeho smrtí. Ale vnitřní duševní život hlavní postavy jest zde již mnohem bohatší; vnitřní tepna životní bije vášnivěji a napíná rytmicky románové dějství až do konce. Šmatlán, rozený katolík, chudý pasáček, zatouží po chlebě duchovém z celé síly své vášnivé mysli a domáhá se ho již celý život; nachází jej na chvíli v protestantismu, ale mihotavý a nepokojný plamen jeho touhy, který spíše mučí a pálí než hřeje, rozvede jej s jeho vrchností církevní a zavede jej v demokratický socialism, nábožensky pojímaný „jako uzákonění Kristova evanjelia, tak jak líčili si je předkové, Čeští bratři, za Komenského“. A v „Librově gruntě“, v episodě z revolučních let 1847—1849, v níž selské politické naděje a zklamání jsou spjaty nerozlučně se snem životního štěstí mladého rozumného a čestného sedláka, jest Teréza Nováková umělecky a komposičně o to výše nad „Jílkem“ i „Šmatlánem“, že svému Jobkovi dovedla stvořiti partnera osudově komplementérného v zklamáném a zhořklém nadšenci a historisujícím ochotníku Vedřelovi.

Uměleckou a básnickou tvorbu Terézy Novákové vyvrcholují dvě nejrozměrnější a zároveň největší její skladby románové *Děti čistého*

živého, psané v letech 1903 až 1906, a *Drašar, Román kněze-buditele*, otištěný posud jen ve „Květech“ r. 1910. „Děti čistého živého“, „román ze života lidu na východě Čech“, jest první objektivný román souborný v díle Terézy Novákové, umělecká komposice zákonné síly a krásy výrazové. Jeho forma není již pohodlný životopisně empirický opis určitého jednotlivce, nýbrž jest vyvážena z vnitřného dramatického dějství, v něž se zapřádá po osudové nutnosti celá spřízněná skupina lidská. Není zde již vyvoleného jednotlivce, jehož život jest popisován v jeho časovém toku a vývoji, zatím co ostatní osoby, s nimiž se setkává, jsou traktovány ryze episodicky jako siluetová stafáž, jež kmitne se knihou, aby zapadla pak do tmy — tak tomu bylo na př. v „Janu Jílkovi“ — nýbrž předmětem uměleckého zájmu autorčina jest řada osob, spojených spolu poutem dramatické lásky nebo nenávisti, které utkávají si vášnivou a těsnou spoluprací svůj osud. Je-li na př. v „Janu Jílkovi“ celý život nazírán z jeho osoby a jeho zrakem, ztotožňuje-li se zde autorka s ním a jen s ním, jest v „Dětech čistého živého“ mnohostrannější: přenáší těžisko i ohnisko románové skladby od případu k případu z osoby na osobu protivnou osobě první a strojí tak uměleckou ilusi života hutného, teplého, sborového a dramaticky sehrávaného a vytvářeného.

Sujetem „Děti čistého živého“ jest rozklad sekty adamské čili abrahamitské nebo také marokánské, která spojila v sobě podivně racionalism s blouznivostí, v zapadlém horském koutě východo-českém v posledních čtyřech desetiletích devatenáctého věku. Rozklad tento jest motivován vnějškově vniknutím krajně materialistické nauky z brožurkové literatury Alfonse Štastného Padařovského ve viru a přesvědčení, které přes své sklony pantheistické bylo přece nábožensky duchové. Ale tento rozkol, jež vnáší do sekty hrubý odraz časových proudů přírodopytněfilosofických, jest jen vnějškovým podobenstvím — a v tom vidím vlastní tvůrčí čin Terézy Novákové — hlubšího vnitřného rozporu životního, který prožívají „bratři“ a „sestry“ stykem se „světem“ všude je obkličujícím, o němž vědí sice theoreticky, že jest jim určen za zkoušku a trest, ale jehož přesto prakticky nedovedou zdolat proto, že ho nedovedou ne-

přeceňovat. Kniha jest inspirována ironickým pesimismem a zpívá svým způsobem novou sloku staré písně o tom, jak dobrému těžko žije se na zemi. „Dětem světa“ daří se všechno, „dětem ducha“ maří se všechno, byť bylo to pojato a chtěno sebelépe a sebečestněji: „děti světa“ svou nelogičností, svou lehkomyšlností, svými smyslnými instinkty jsou prostě bližší paradoxnímu jádru životnímu než „děti ducha“, které jako by ochrnuly polibkem Myšlenky, tak jsou těžkopádné a nepřizpůsobené životnímu ději. Veselí se a radovati se ze života ukládá jim jejich osvícená víra, ale nikdo z nich toho nedovede: kdekdo hrouť se pod ním, malomyslní a zoufá si. Tento bezmocný boj dogmatu sebe volnějšiho s paradoxním, nelogickým a všemocným životem demonstruje román Terézy Novákové nejednou s jemností a nevtíravostí, které jsou darem pravé umělecké objektivnosti: tichou podkopnickou prací osudu ukazuje leckdy zakuklenou v přirozené děje všedního dne a běžné logiky životní a dosahuje tím zde místy účinnu opravdu tragického.

Tu jest mystický snivec Pakosta, věřící v brzký příchod krále markánského a konečné vítězství dětí čistého živého a hyne logicky svým tvrdošijným blouznílkým omezenectvím, jímž chce čeliti životu společenskému a jeho řádům právním a kterým protíví se zákonům a moci světské: sejde až na hůl žebráckou. Tu je Kubík Pasecký, který jest ztrestán ve svém synu Toníkovi, utrativším se pro děvku Pešanovou, a zase všední logikou: děti Kubíkovy, jimiž opovrhují slušnější selští druhové pro blud otcův, byly nuceny družiti se k podezřelé rodině zpustlého podruha. Tu je Helena Koutná, rozumná a čestná vdova z městečka, která nese život těžce jako trest a umírá po dlouhé bolestné chorobě, vyvolané zraněním způsobeným jí, když zaštitila o pohoršlivém sběhu obecném jinou souvěrkyni. Tu jest nejbystřejší a nejnadanější hlava adamitského bratrstva, Kvapil, muž osvícený, činný, moudrý, trpělivý a obzíravý, a hle, hyne přesto jako stařec po životě plném trudů, námahy a odříkání sebevraždou z příčiny nejmalichernější a umírá tak stejně temně a pustě jako ponurý a posupný Fajmon, jenž propadl úplně materialistickému zoufalství. Tu jest mlynář Lexa, který ztrácí dceru hrou osudné náhody, když

vyslechla tajně, zakryta jsouc křovím, hanebné podezření svého milence, jímž jej otrávil zlobně mstivá Fajmonka; tu jest nejmilejší syn Heleny Koutné, mladý Jiří, jenž takto, prázdnu pomluvou, jest připraven o milovanou dívku; tu jest kolportér Mlejnek, jenž umírá rozdrčen byv svým vozem . . . Všude rozvrat, zkáza, úpadek vnější i vnitřní. Jediný „bratr“, jenž přežil konce všech ostatních, slabošský a přizpůsobivý Kubík, zachraňuje se zradou rodného „bludu“: nechává se obrátiti a uvésti pastorem v ortodoxní církvi protestantskou.

Nevím, je-li „román kněze-buditele“, otištěný v „Květech“ r.1910, po záměrech autorčiných již konečnou redakcí nebo přinese-li knižní vydání tohoto díla podstatné změny, ale tak, jak jest, jest jakousi retrogradací uměleckou, návratem k útvaru předešlých knih básničnických, k životopisné monografii. Vypisuje pohnutý život P. Josefa Justina V. Michla, rodáka polického a učitele Scholarum piarum, od jeho narození až do jeho žalostné smrti jako bédného trosečníka v přístěnku nepatrné chaloupky březinské, jeho léta studentská i novická, jeho snahy a práce spisovatelské i rostoucí odboj proti řádu a nechuť k církvi, rozpory jeho vnitřního přesvědčení s tlakem vnějším, jeho bojácné a polovičaté pokusy o přestup k protestantismu, jeho konečné veřejné přiznání se ke svému pravému já a jeho lidským právům, podnícené nadějemi roku čtyřicátého osmého, jeho rozpory s ortodoxním protestantismem a jeho osobní potyčky s teleckým pastorem Karafiátem, jeho učitelování na březinské škole evangelické a jeho sehnání odtud, jeho pozvolné chátrání, když reakce zmařila naděje v jeho zákonný sňatek, jeho první tužby milostné i jeho pozdě procitlou smyslnost let posledních.

Život tohoto vyobcovaného kněze, ducha hrdého a vášnivého a přece kolisavého a nerozhodného, jest ovšem jinak bohatý a složitý než život prostoduchého trpitele za náboženské přesvědčení z osmnáctého století, ale umělecky jest podán touže methodou popisné vývoje: k souborné dramatické kompozici životní schází mu, aby různí odpůrcové jeho, z nichž nejvýznamnější jest tvrdošijná, zavilá sestra Johanna Bártová, byli na tolik umocnění, prohloubeni a zesílení, až

by mohli býti mu rovnocennými partnery. Jinak nesen jest „Drašar“ touž koncepcí ironicko pesimistickou jako „Děti čistého živého“: dobrý člověk, založený k velikým věcem, člověk nejlepší vůle a snahy, ztroskotává se a hyne bědně osudným spiknutím okolností vnějších i vnitřních, neboť jemnost umělecké objektivnosti autorčiny ukazuje, jak vnější nezdar Drašarův jest podmíněn již jeho charakterem a jeho slabostmi a trhlinami, takže pád jeho jest cosi imanentního, projevený jen důsledkem vnitřního ustrojení.

Tato ironicky pesimistická koncepce jest veliké novum v básnické tvorbě posledního období Terézy Novákové, která objímá „Děti čistého živého“ a „Drašara“. Není pochyby: Teréza Nováková přehodnotila před nimi znova a z kořene základní hodnoty životné a změnila svůj poměr k nim. Zároveň s oběma posledními velikými objektivními skladbami románovými vzniká řada symbolických pohádek a legend duše, meditací, alegorií a básní v próze, sebraná ve sbírky *S kamenité stezky* a *Výkřiky a vzdechy*, v nichž zpovídá se básnířka z těžkých osudových katastrof životních, které jako veliké živelné katastrofy přírodní zaplavily a rozvrátily její časový lán a úděl a přinutily ji, kopati hlouběji, v nových vrstvách, nové základy k nové budově. Básnířka musila vyrovnati se s temnými osudovými mocnostmi životními a nalézt k nim nový metafysický postoj. Byl to tenkrát vzdor a odboj uražené a pokořované duše proti temnému, nevyzpytnému a ironickému osudu, vzdor a odboj na vnějšek sice zdánlivě klidný, ale zato v nitru tím rozhodnější a zatrpklejší; nová individualistická revolta, jinak ovšem hluboká, významná a podložená než byla snadná revoluční póza jejích prací počátečných; nový romantism, jinak ovšem podepřený, oprávněný a zdůvodněný než byl povrchní sentimentální romantism jejích prvotin. Charakteristické motto z Wagnerova „Soumraku bohů“, nadepsané „Dětem čistého živého“, „bolestně vděčné“ připsání „Drašara“ geniu Richarda Wagnera ukazují, že tento vnitřní přerod dál se sub auspiciis velického pesimistického romantika německého a že ráz jeho jest tragickoironický.

Toto nové tragickoironické a romantické pojetí přineslo Teréze

Novákové, slovesnému dílu jejího posledního období tvůrčího, vlastní umělecké a básnické posvěcení; dalo jejím posledním pracím slovesným uměleckou komposici, zocelilo ji a ozbrojilo ji ve všem všudy a vznítilo v ní i tu uměleckou odvahu, která jeví se na příklad v „Drašarovi“ mužně klidným a věcným pochopením a podáním jeho smyslného rozvratu; a nadálo i její dílo literární, řadící dlouho pečlivě k sobě jen jednotliviny, posléze tou „ilusí všeobecnosti“ a zákonnosti, bez níž, jak dobře praví Marcel Schwob, není umění.